

Krystallnatten – og Europas demoner

— Imorgen er det 9. november. Ifjor konstaterte Elie Wiesel at tyskere flest hadde glemt Krystallnatten. Hva annet har de glemt?

**HÅKON HARKET
FINN E. STRØMBERG (foto)**

BROCKMANN: — Blant ofrene, som også finnes blant tyskere, ville denne datoen og det den minner oss om, aldri bli glemt. Den 9. november er uforglemmelig, også på en negativ måte. Det har jeg selv opplevd i min nærmeste familie. Det finnes dem som ønsker å glemme, men som ikke kan glemme. Og det finnes dem som ønsker å glemme, og som lykkes i å fortrenge det. Men det som opprører meg mest, er at det finnes unge mennesker som idag kan vokse opp i Tyskland uten en virkelig historisk bevissthet om hva som hendte.

HAGTVET: — Mange ledende intellektuelle fra krigsgenerasjonen la et likklede over fortiden. Da studentradikalerne tok oppgjøret med nazismen ved de tyske universiteter på slutten av 60-tallet, ble de forfalt at de beveget seg på grensen mot nasjonalistisk. Det ble hevdet at det var helt nødvendig å unngå å ta et oppgjør med nazismen i de første etterkrigsårene. Hadde man tatt et oppgjør, kunne man ikke ha bygget en stat. Det sier mye om krigsgenerasjonens tyskere.

” Fascismen er
død i Europa!
”

HAGTVET: — Det henger selvfølgelig sammen med økonomiske problemer, men også med det faktum at man gjennom førti år i DDR dyrket en stalinistisk kultur som så på politisk konflikt som en vederstyggelighet, og som ikke tillot oppkomsten av et sivilisert samfunn. Det nye Tyskland rommer sytten millioner tyskere som ikke har levd med konflikt som en naturlig del av et demokrati. Vi må regne med slike utskelninger før systemet har satt seg. Jeg ville vært mer overrasket om de ikke kom. Den politiske kultur i DDR var dypt autoritær. Og demonstrasjonene kan like mye være en reaksjon mot fortiden som et eksempel på nynazisme. Det kan dreie seg om et ungdomsopprør. Kanskje føres vi på ville veier ved straks å lese tung teori inn i disse gruppene? Kanskje det rett og slett dreier seg om en sosial protest?

AFTENPOSTEN: — Tirsdag kveld sendte NRK et dokumentarprogram hvor vi kunne se den kjente revisionistiske historikeren David Irving, opptre sammen med ny-nazistiske pøbler. Er det ikke grunn til å frykte en slik allianse?

HAGTVET: — Fascismen er død i Europa! Fascismen, slik vi kjente den med alle dens historiske komponenter, er død. Det hindrer ikke at det dukker opp grupper som plukker ut deler av arven, at det dannes høyreautoritære bevegelser. Men fascismen, med dens spesielle sprog, koloritt og estetikk, er død. Ved å fokusere for mye oppmerksomhet omkring den europeiske fascismen tror jeg vi kan bli blinde for en mer presis analyse av hva som faktisk foregår nå.

BROCKMANN: — Eitingers sammenligning med alkoholikere er lærerik. Men spørsmålet er jo om vi ikke også har å gjøre med et generasjonsoppgjør. Som Hagtvet sier: Et oppgjør mot en autoritær stat som overhodet ikke har oppdratt sine borgere til å lære seg å håndtere konflikter, inngå kompromisser, etablere konsensus. Den unge generasjonen

Imorgen er det to år siden Berlin-muren falt. Men den 9. november er mer av en skjebnedato i europeisk historie enn som så. Natt til 9. november 1938 er gått inn i erindringen som Krystallnatten. Men på Youngstorvet markeres dagen med fremmedfiendtlige demonstrasjoner. Aftenpostens kulturmagaen har invitert til en samtale om det nye og det gamle Europa — om rasismens mulige gjenfødelse i Tyskland og dens posisjon i Norge. Samtalen føres mellom berlineren Jan Brockmann, direktør ved Museet for samtidskunst, nazisme-forskeren Bernt Hagtvedt og den jødiske psykiateren Leo Eitinger, som vil tilbringe morgendagen i Berlin, hvor et nytt hjelpesenter for jedeforsølgelsesens gjenvende ofre åpnes.

Natt til 9. november 1938, Krystallnatten. Jakten på jødene er begynt. Den endte i holocaust.

100904

AFTENPOSTEN: — Er det grunn til å frykte at de ekstremistiske kreftene vil kunne representere en trussel mot de demokratiske institusjonene i det nye Tyskland?

BROCKMANN: — Jeg tror ikke det foreligger noen fare for at nazismen igjen skal bli en politisk maktfaktor i Tyskland. Men jeg må tilstå at det er en skjær tro. Vi kjenner ikke til hvordan det tyske samfunnet vil reagere i en økonomisk krisetid.

Velstanden har vært stabil i mange år. I denne perioden har det utviklet seg sterke demokratiske institusjoner. Slik sett har 68-bevegelsen, som er blitt oppfattet som en fiende av de demokratiske institusjoner, egentlig bidratt til å styrke dem. Det er det ingen tvil om. Den lutringen som har funnet sted takket være 68-prosessen, er reell. Vi vet svært lite om hvordan en nasjon reagerer om denne velstanden skulle forsvinge, men jeg ser ingen grunn til å anta at institusjonene ikke vil stå sin prøve.

EITINGER: — Jeg er litt bekymret over tendensen til å se på ekstremisme som et fenomen som er løstrevet fra den øvrige befolkningens holdninger. Innen psykiatrien finnes en godt underbygget teori om at antallet alkoholiserede har en klar sammenheng med antallet alkohol-brukere. Jeg tror noe lignende gjelder for ekstreme politiske holdninger. For at ekstremistene skal trives, kreves et bredt latent grunnlag i store deler av befolkningen. Jeg husker meget godt den politiske atmosfæren i Norge like etter krigen. Da var det utenkelig at noen skulle komme med rasistiske eller anti-semitiske uttalelser. Den almennelige opinion var klart anti-nasjonalistisk og anti-nasjonalistisk. Ingen våget idag er det igjen blitt mulig. Urovekkende mange gir en latent, sikkert ubevisst støtte til ekstremistene. Små antydninger som «en pakkis er nå engang en pakkis» finnes i hundretalls former.

HAGTVET: — Hvis vi ser de tyske ny-autoritære bevegelsene i europeisk overlys, er det min konklusjon at vi er altfor fiksert på Tyskland. Det er det selvfølgelig historiske grunner til. Men tenk på hva slags nærvar National Front har hatt i England gjennom titt år. Tenk på Tyskland hadde hatt Leo Pank som en for man tar demokratiet og det er større i europeiske nasjoner som ikke deler tyskeres historiske erfaring. I Tyskland pågår en konstantlig holdningskamp fra demokratiske krefter. Det gjør meg optimistisk. Dessuten er det viktig at det skjer mellom forskjellige nivåer i analysen. Små grupper oppstår av andres grunner enn massebevegelse. Ekstreme grupper vil vi alltid ha blant oss. Jeg er mer overrasket over at de ikke er kommet før.

AFTENPOSTEN: — Hvorfor er de dukket opp nå?

hevner seg ved å trykke på nettopp det punktet hvor det gjør vi, den velger å eksponere det stygt.

HAGTVET: — Men dette er også en anti-Bonn protest.

BROCKMANN: — Vi må ikke glemme at aksjonene også finner sted i vest, ikke bare i de østlige provinser. Det ville ikke vært mulig hvis ikke det finnes et langt større potensial av mennesker som selv er for «følge» og for «fine» til å stå åpent frem, men som i det skjulte dyrker en «kultur» hvor slike ting kan oppstå. Potensialet er der. Om dette potensialet i historisk forstand vil få form av faasisme, hvilket jo igjen er noe annet enn nazisme, vet jeg ikke. Men at det styrker fremmedhatet, xenofobien, kan det vel ikke være tvil om? Det dreier seg ganske riktig om et europeisk fenomen. Ikke desto mindre forekommer det meg ekstra ille at dette skjer i Tyskland. Det er helt ufatteleg. Det kan nok finnes mange forklaringer, men noen forståelse for det har jeg ikke.

EITINGER: — Dette handler ikke bare om en rent historisk bevissthet om at det er spesielt farlig i Tyskland. Der hvor grensen en gang er overskredet, er faren for at noe tilsvarende kan skje meget større. Foreløbig ligger de fremmedfiendtlige kreftene latent. Det gjør de også her i Norge. Det må vi ikke glemme. At fenomenet Arne Myrdal finnes, henger sammen med det latente fremmedhatet i befolkningen.

AFTENPOSTEN: — Imorgen demonstrerer høyreekstreme grupper på Youngstorvet. Har dere noen kommentar til valg av dato?

BROCKMANN: — Det er ufatteleg. Jeg er målløs!

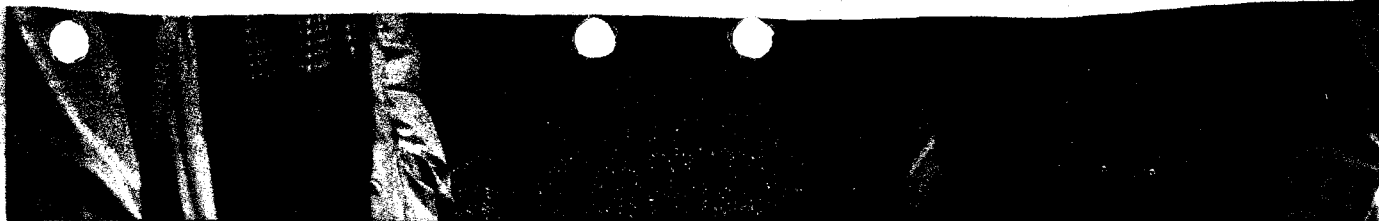
HAGTVET: — Arne Myrdal har ikke forstått innebryden av det. Verre er det at heller ikke politiet later til å ha gjort det.

EITINGER: — Arne Myrdal har med dette fått en snestående anledning til å avvise anklagene om at han er rasist, anti-semitt og ny-nasist. Nå som han er blitt fortalt hva 9. november symboliserer i vår historie, kan han ganske enkelt avvise arrangementet. Hvis han allikevel ikke gjør det, må vi trekke våre konklusjoner.

AFTENPOSTEN: — Hvordan skal vi forholde oss til det fremmedhatet som nå puster i friluft i Norge?

EITINGER: — Holdningsmessig må vi ta det alvorlig. Jeg tror ikke på noen politiske omveltninger. Men rent menneskelig og psykologisk er det et meget alvorlig fenomen.

HAGTVET: — Samtidig er det en kjensgjerning at der hvor nordmenn virkelig kommer fremmedarbeidere og asylsøkere inn på livet, oppstår det sunne reaksjoner. Det vi ser i Norge idag, er først og fremst politikernes unnfalleshhet. Politikere oppfatter at de rasistiske og autoritære elementer i befolkningen er så sterke at de ikke tør å ta en skikkelig kamp mot asylpolitikken ved å stå frem og appellere

Den 9. november 1989 falt Bertinmuren for folkets hånd. Året etter ville mange gjøre datoen til ny tysk nasjonaldag. Hadde de glemt Krystallnatten?

til det beste i oss. Det er et voldsomt potensial i den norske befolkningen til fordel for liberale verdier.

AFTENPOSTEN: — Hva er likheter og hva er forskjeller mellom 1991 og mellomkrigstiden?

HAGTVET: — Forskjellene er langt mer betydningfulle enn likhetene. I mellomkrigstiden levde Tyskland i skyggen av et nasjonalt ydmykende nederlag. Det er ikke tilfelle idag. Det finnes idag en ny nasjonal stolthet, og tyskerne er trygge på sin nasjonale identitet. Det var de ikke i mellomkrigstiden. Den økonomiske krise var massiv. Den kan bli det igjen, men det er en avgjørende forskjell: Det tyske småborgerlige mellomskikt var i mellomkrigstiden under en autoritær, sterkt anti-demokratisk og anti-modernistisk innflydelse. Kulturklimaet idag er et helt annet. Idag kan man si at det i Vest-Europa er skjedd en avmystifisering av verden. Heller ikke Tysklands selvforståelse er preget av eskatologiske termer, med sivilisasjonspessimisme og anti-modernisme. Arven fra det før-moderne Europa er langt på vei svekket til fordel for en ganske sterk liberal konsensus. En ny type rasjonalitet er kommet

inn i de vest-europeiske systemers grunnlag — også i Tyskland. Sivilisasjonspessimismen er borte. Det betyr at det mangler avgjørende kulturelle forutsetninger idag for å få en så massiv anti-demokratisk flodbølge som man fikk i mellomkrigstiden.

EITINGER: — Det som opprår meg, er hvorvidt de opinionsskapende grupper virkelig er villig til å ta på seg et ansvar for andre. Nazismen hadde en klar målsetning. Men den vek alltid tilbake i det øyeblikk den møtte alvorlig motstand. Krystallnatten var en prøve på om man kunne gå til ekstreme utselelser mot jødene. En test som verden ikke besto. Med verdien sikter jeg da til de opinions-skapende kretser i land som hadde hatt mulighet til å påvirke.

HAGTVET: — Hvorfor er mennesket skrudd sammen på en slik måte at hyllemeter med dokumentasjon, kunstnerisk høyverdige filmer og romaner ikke har noen effekt i en befolkning. Det var «Holocaust»-serien — en amerikansk såpeopera som utløste den tyske selvransakelsen. Hvorfor er menneskene så grunnleggende banale at det er en slik følelsesmessig identifikasjon som skal til?

AFTENPOSTEN: — Aksepterer du premisene, Eitinger?

EITINGER: — Et stykke på vei. Det er slik fatt med oss mennesker at det følelsesmessige har en meget større virkning enn det rent intellektuelle. Det henger sammen med vår måte å lære på. Det vi har lært tidligst i barndommen, uten intellektuell anstrengelse, sitter dypest. Dette er tydeligst blant medisinerne. Leger burde jo ha en utpreget medisinsk-etisk holdning, men de har sviktet den i større grad enn noen annen faggruppe. Nazilegenes primitive, nasjonalistiske følelser ble langt viktigere enn lærdommen fra det medisinske fakultetet.

HAGTVET: — Noen vil også mene at det dreier seg om et pervertert videnskapsideal.

EITINGER: — Det kommer i tillegg.

HAGTVET: — Vårt århundres spesifikke bidrag til folkemordets historie er det industrialiserte folkemord. Gassing, konsentrasjonsleirer, en massiv forfølgelse hvor den individuelle kontakt mellom offer og morder svekkes slik at vanlige moralske kategorier forsvinner.

EITINGER: — Menneket er det vesenet som har lært å drepe på

avstand, og dermed også uten å involvere seg psykologisk.

HAGTVET: — Nazistene myrdet ikke fordi du hadde gjort noe, men fordi du var noe.

EITINGER: — Og det du var, kunne du ikke forandre på noen som helst måte. Derfor tror jeg det er all grunn til å være oppmerksom på de aller minste symptomer som kan antyde en mulig utvikling i den retning. Jeg tror på opplysning. Vi mennesker er født egoister, vi må lære å bli altruister. Minoriteter er prøvestener for vår etiske og demokratiske modenhet.

AFTENPOSTEN: — Hvilken rolle må vi tillegge religionen i denne sammenheng?

EITINGER: — Vi glemmer lett at den europeiske kultur, inklusive den amerikanske, er preget av motsetningen mellom den romerske og den judeo-kristne arv. En av de mest akseptable forklaringene på anti-semitismens dype forankring i vår kulturkrets, er at den europeiske befolkningen ble tvangsdøpt. Derfor er ikke de etiske krav som den judeo-kristne stikk innebærer, blitt virkelig internalisert. Den har fremdeles meget mer internalisert beundringen for den sterke, seierherren, og gjør opprør mot den religionen som ligger bak.

HAGTVET: — Det er et paradoks at kristendommen i dens institusjonaliserte form ikke bed noen motstand mot nazismens stormløp. Den tyske katolske offentlighet representerte ingen barriere mot Hitler. Hele den judeo-kristne humanistiske arven viste seg kraftløs stilt overfor nazismens angrep. Man kan spørre seg om ikke religion i beste fall er irrelevant med hensyn til antitotalitær motstandskraft.

EITINGER: — Religion er ikke irrelevant. Eutanasiaprogrammet ble stoppet på grunn av katolsk inngripen. Det tragiske var at protesten bare gjaldt de dapte. Den gjaldt ikke jøder. Men det fantes unntak. Og vi må ikke glemme at det er den religiøse åndsmakt som har formidlet etiske holdninger og forankret dem i noe absolutt. Solidaritet er ikke noe. Solidariteten kan også bli selektiv. En solidaritet som ikke omfatter de svake og mest utsatte gruppene, er svanger med tragiske konsekvenser.

HAGTVET: — Finnes det et moralsk sprog som er fruktbart på tvers av politiske systemer, på tvers av sivilisasjoner og på tvers av religioner? Kristendommen er altfor vestlig

Bernt Hagtvet, Leo Eitinger og Jan Brockmann maner til felles innsats mot fremmedfiendtlige holdninger.

og smever til at den kan fungere som et slikt sprog. Det som nå synes nok så tydelig, er at vi er i ferd med å finne dette sproget i menneskerettighetsarven, som har både kristne og sekulære kilder. Den tyske grunnloven er basert på en slik menneskerettslig, absoluttistisk fundert oppfatning. Der finner vi en gjenoppbliving av naturrettslig tankegods, blant annet retten til å gjøre motstand, som er noe helt nytt i grunnlovssammenheng.

AFTENPOSTEN: — Frykter dere en ny «anti-semitisme» i det fremmedhatet som nå later til å bre seg i Europa?

HAGTVET: — Her må vi trekke et skille. Det fantes en hverdagslig anti-semitisme i det tyske kelsriket. Man gjorde narr av jøder på grunn av fysiologiske kjennetegn, det var endel av selkapskonversasjonen. Men det er noe helt annet enn den metafysiske anti-semitismen som Hitler sto for, som umdramt seg enhver form for verifikasjon eller falsifikasjon, som

„ Den unge generasjonen tyskere hevner seg ved å eksponere det styggeste. ”

opererer med meta-historiske størrelser og et plutokrati styrt av jøder i Washington og Moskva. Den siste form for anti-semitisme mener jeg det er meget lite sannsynlig vil gjenoppstå. Den første form kan danne et klima den siste kan vokse på, men det gjenstår allikevel et kvalitativt skille. Og den metafysiske anti-semitismen forutsetter en bestemt type kulturklima som Europa idag er befridd for.

EITINGER: — Selvfølgelig er det anti-semitiske problemet meget sentralt og viktig. Men jeg tror ikke at det er det eneste problem som finnes. Fremmedhat, forakt for svake, manglende hensynstagen til de svakes behov, er jo like alvorlig, og utgjør en like stor fare for demokratiet som anti-semitismen.